

نویسنده اول: سکینه الشهیر به مهین جعفری
نویسنده مسئول: جناب آقای دکتر حسین مرادی
استاد مشاور: سرکار خانم دکتر مژگان سرشار

بررسی تطبیقی احسان و نیکوکاری در قرآن و مسیحیت

چکیده

احسان، از مفاهیم گسترده اخلاق و تمایلات اجتماعی در سود رسانی به هموعان در جامعه است که مورد تاکید همه ادیان و مکاتب بشری می باشد و آن را در تعالیم خود قرار داده اند. در این مقاله تلاش شده است تا با مقایسه ی فضیلت اخلاقی احسان در قرآن و عهد جدید و تطبیق دیدگاهها ماهیت آنها بهتر آشکار شده تا سبب نزدیکی ادیان و تبلیغ معارف دین شود. نتایج به دست آمده نشان می دهد که احسان در هر دو کتاب دامنه ی معنایی زیادی دارد، در هر دو کتاب احسان و نیکوکاری از محورهای اصلی این دو دین می باشد هر دو کتاب احسان و نیکوکاری را نشانه ی اطاعت از فرامین الهی می دانند و آن را لازمه ایمان و ضروری اعلام می کنند، با این وجود قرآن کریم و مسیحیت در دو مساله مهم با هم اختلاف دارند: نخست این که بر خلاف قرآن که احسان را به معنای یک فضیلت اخلاقی وظیفه گرایانه نگاه می کند، مسیحیت با رویکردی فضیلت گرایانه به احسان پرداخته است و محبت را به عنوان فضیلت مبنایی معرفی کرده است که لازمه احسان و نیکوکاری می باشد.

کلیدواژه: احسان، قرآن، مسیحیت، دین، نیکوکاری

بیان مسأله

با نگاهی به زندگی مردم جهان شاهد جنگ، فقر، انسانهای گرفتار، غرق در مادیات و بی عدالتی ها هستیم که این مسأله احسان و نیکوکاری را به حاشیه رانده است، و از حقیقت زندگی و معنویت دور کرده و در واقع نه تنها زندگی را بدست نیاورده، بلکه از دست داده است، زیرا از دین و معنویت و احسان خالی شده است، که این

با دین‌باوری که پیام‌رهایی انسان و عمل به فرامین کتب مقدس، معنا خواهد گرفت؛ خداوند در کلام خود، به این پرسش‌های عقلی پاسخ داده که چه عقلانیتی در ورای مفهوم نیکوکاری و احسان وجود داشته و چگونه می‌توان این فضائل را در زندگی فردی و اجتماعی نهادینه نمود و سپس در آیات متعدد و در قالب بیان قصص مختلف به آثار و نتایج گسترش این فضائل و یا کناره‌گیری افراد جامعه از این ویژگی‌ها اشاره نموده است. این نوشتار بر آن است که شاخصه‌های احسان در اسلام و مسیحیت را در بین مفاهیم اخلاقی روشن کرده و با بررسی مشابهت‌ها در دو دین الهی مشخص کند چگونه می‌توان با کمک الهیات به فهم و تعهد مشترکی میان همه دینداران برای تحقق احسان و نیکوکاری رسید؟

رویکردهای اخلاقی به احسان

در تمام مکاتب بشری احسان و نیکوکاری یک فضیلت اخلاقی شمرده می‌شود و در توجیه ارزش‌های اخلاقی رویکردهای مختلفی وجود دارد که سه رویکرد مشهور در این خصوص عبارتند از: وظیفه‌گرایی، غایت‌گرایی، و فضیلت‌گرایی. هر کدام از این رویکردها معیارهای متفاوتی برای اخلاقی خواندن یک امر بر می‌شمارند و هر کدام از این مکاتب تقریر متفاوتی از دیگری درباره فضیلت احسان دارند. در این بخش به دنبال پاسخی برای این پرسش هستیم که فضیلت احسان در روایت هر کدام از این مکاتب‌ها چه توجیه اخلاقی دارد؟

۱. رویکرد غایت‌گرایانه^۱

بر اساس این نگاه، عامل تعیین‌درستی یا نادرستی اعمال و نیز بایستگی و نبایستگی رفتارها، در نتایج آنها نهفته است. به تعبیر دیگر می‌گویند، اگر کاری ما را به نتیجه مطلوب برساند خوب است، اما اگر ما را از نتیجه

^۱ - eschatological

دور کند بد دانسته می‌شود. (مصباح یزدی، ۱۳۸۴، ۲۵). برخی از آنها قدرت را معیار ارزش غایی و اخلاق می‌دانند، گروهی هم معرفت را و بعضی تحقق نفس، عده‌ای سعادت و برخی سود و ... را ملاک ارزش اخلاقی قرار می‌دهند (ویلیم کی، ۱۳۷۶، ۴۵ و ۴۶). بر این اساس، اخلاقی بودن احسان به دلیل نتایج خوبی است که به همراه دارد که ممکن است برای خود و یا دیگری باشد. بر این اساس، احسان عملی اخلاقی است چون بیش‌ترین نتایج مثبت و پسندیده را به همراه می‌آورد.

۲-۱-۲ رویکرد وظیفه‌گرایانه^۱

نظریات وظیفه‌گرایانه، به نظریاتی گفته می‌شود که معیار فعل اخلاقی و معیار حسن و قبح افعال اختیاری انسان را در هماهنگی و عدم هماهنگی آنها با وظیفه جستجو می‌کنند. بر اساس این رویکرد، احسان عمل اخلاقی است؛ چون یک وظیفه‌ی انسانی است که بر اساس عقل و یا دستور خداوند باید انجام شود. فارغ از این که چه نتیجه‌ای به همراه داشته باشد.

۲-۱-۳ رویکرد فضیلت‌گرایانه^۲

فضیلت‌گرایی اخلاقی بیش از آن که به عمل تکیه کند به کیفیت‌های وجود و فضیلت‌های درونی افراد و ذهن و شخصیت تکیه دارد. بر اساس این رویکرد احسان به خودی خود نه اخلاقی است و نه غیر اخلاقی، اگر احسان توسط یک شخص فضیلت‌مند انجام شود، عملی اخلاقی است و اگر به وسیله شخصی غیر فضیلت‌مند انجام شود، رفتاری غیر اخلاقی است. اخلاق فضیلت‌گرا تأکید بر ذاتی بودن دارد تا انجام دادن. به عبارت دیگر، اخلاقی بودن

^۱. Deontological Ethics

^۲. Virtue ethics.

ریشه در شخصیت یا هویت یک فرد دارد نه در پژواک اعمال آن فرد. (پورتر، ۱۳۷۸، ۳۴).

یکی از نقدهایی که تقریباً نسبت به همه مکاتب اخلاقی وارد می‌شود این است که بیشتر به یک بُعد از ابعاد وجودی انسان پرداخته‌اند و سایر ابعاد را نادیده گرفته‌اند. در حالی که الهیات دانا سرچشمه تعالی الهی هستند و با استناد به کتاب مقدس خود برای پیروان خود برنامه خود سازی و زندگی دارند و همه اصول دینی و اخلاقی و حیات را ارائه می‌نمایند.

مفهوم شناسی

دین

کلمه دین (Religion): مجموعه‌ای از برنامه‌های عملی هماهنگ با نوعی جهان‌بینی است که انسان برای

رسیدن به سعادت خود، آن را وضع می‌کند و یا از دیگران می‌پذیرد (طباطبایی، شیعه طباطبایی، شیعه در اسلام، ۲ و ۳).

تمام ادیان دنیا دارای دو بخش می‌باشند: جهان بینی که ترسیم کلی از جهان و ارکان وجودی آن می‌باشد و نظام دینداری که در تعالیمی به صورت مجموعه‌ای از بایدها و نبایدهای رفتاری در مقابل خداوند، خویشتن، دیگر انسانها و طبیعت است. در حقیقت نظام دینداری در ادیان، گرایشها، روشها، و کنشهای پیروان را تبیین و تشریح مینماید (کميجانی ۱۳۹۵، ۱۹-۲۰).

قرآن

یکی از اهداف اصلی قرآن ایجاد نظم اجتماعی پایدار بر زمین است که هم منصفانه باشد و هم استوار بر اصول اخلاقی. فرد و جامعه لازم و ملزوم یکدیگرند، هر جا که بیش از یک انسان وجود داشته باشد، خداوند مستقیم در

رابطه آنها وارد می‌شود و جنبه سوم ارتباط را تشکیل می‌دهد و اگر آن دو نفر از او غفلت کنند، خودشان ضرر کرده‌اند (فضل‌الله ۱۳۹۸، ۶۹).

۳-۳-۱ احسان و نیکوکاری

واژه احسان و محسنین از مشتقات ریشه اصلی (ح س ن) جمعا ۱۹۴ کلمه در قالب ۲۸ شکل به کار رفته است، کلمه احسان ۳۴ بار و محسن با مشتقاتش ۳۹ بار در قرآن کریم آمده است (روحانی ۱۳۶۸، ۷۳-۷۵).
وهم چنین ازهری در باره حُسن گفته وصف خیر است. چنانچه خداوند در قرآن گفته است: با مردم با نیکی صحبت کنید (بقره: ۸۳). لیث در محاسن می‌گوید حُسن مقابل بدی است. و گفته می‌شود نیکی کن زیرا تو از نیکوکارانی، یعنی همواره نیکی کن. پس پاداش کسی که در دنیا نیکی کرد جز این نیست که در آخرت به او نیکی خواهد شد (الازهری ۱۴۲۲، ۸۲۱-۸۲۲).

ابن منظور در لسان العرب نیز در مورد حَسَن ریشه احسان نظری مشابه با ازهری دارد (ابن منظور ۲۰۰۰، ۴: ۱۲۴-۱۲۳). جوهری نیز در الصّاح درباره احسان و مشتقات آن نظر مشابه و کاملتری دارد. و حَسَن ریشه احسان را خوبی ضد زشتی می‌داند. کار نیک انجام دادن و احساس خوبی داشتن و نیکی کردن و کار را خوب انجام دادن می‌داند، و نظر او با ابن منظور و ابن فارس و ازهری یکی است. حُسن متضاد قبح و زشتی است، جمع آن محاسن است بدون قیاس، گویی جمع محسن است؛ نیکی مقابل بدی (الجوهری ۱۴۰۷-۱۹۸۷، ۲۰۹۹).

بایبل (کتاب مقدس مسیحی)

اصطلاح Bible از ریشه یونانی Biblia به معنای متن و یا نوشته و یا یادداشت گرفته شده است. این کلمه

رایج‌ترین کلمه برای اشاره به کتاب مقدس مسیحیان است (صادق‌نیا، ۱۳۹۳، ص. ۱۵).

اناجیل (خبرهای خوش) را به این دلیل به این نام می‌خوانند که شامل خبر خوب و بشارت به ملکوت خدا و با پیمانی جدید است؛ پیمانی که در آن نجات از طریق ایمان به مسیح مصلوب حاصل می‌شود؛ نه از عمل به شریعت. از اناجیل چهارگانه، سه انجیل نخست وقایع زندگی مسیح را به ترتیب یکسانی ثبت کرده اند و در ارائه خطوط کلی زندگی و معجزات عیسی (ع) مشترک هستند؛ هر چند در جزئیات گاهی با هم اختلاف دارند. انجیل یوحنا به خلاف اناجیل دیگر بیشتر به نحوه انتساب عیسی (ع) به خدا و رابطه ای که او با خدا دارد می‌پردازد و با سه انجیل دیگر تفاوت دارد (پت فیشر ۱۳۸۹، ۴۲۵-۴۲۷).

۱-انجیل ها، شامل چهار انجیل: انجیل متی، انجیل مرقس، انجیل لوقا و انجیل یوحنا می‌باشد. ۲- اعمال رسولان که نوشته لوقا است. ۳-نامه های جامع، این بخش متشکل از ۷ نامه است. این نامه‌ها توسط رسولان اولیه مسیحی به افراد و یا شهرهای متخلف نوشته‌اند. از این جهت اینها را رساله‌های عام می‌گویند که مخاطب آنها عموم مسیحیان است. ۴. نامه‌های پولس. که در مجموع چهارده نامه به او منسوب است. ۵- مکاشفه، این کتاب را هم به یوحنا نسبت می‌دهند. (توحیدی ۱۳۹۳، ۷۱-۷۳).

کتاب مقدس از دو بخش تشکیل شده که بخش دوم آن را مسیحیان قبول دارند که به آن عهد جدید می‌گویند که در آن حدود ۱۸۷ بند در رابطه با احسان و محبت و نیکی وجود دارد: احسان به پدر و مادر، به ناتوانان، بیوه زنان، یتیمان، فقیران، بردگان، نیازمندان، همسایگان، خویشاوندان، بیماران و درماندگان و.....که بیش از ۱۱۶ بار در خلال ۱۰۶ فراز از عهد جدید آمده است (گروه نویسندگان ۱۳۸۷، ۱۸۴).

احسان و نیکوکاری در مسیحیت

نیکوکاری نتیجه حیات معنوی و عشق به عیسی مسیح می باشد که انسان را به ذهن روشن گره می زند.

احسان یک مفهوم سهل و ممتنع است، آنهایی که می بخشند، در ازای بخشش، چیزهایی نیز دریافت می کنند. به عبارت دیگر ما با وقف کردن خودمان برای خوب کردن حال دیگران، وجود انسانی خود را نیز تقویت می کنیم (Hastings 1908, 8:466.).

مفهوم احسان و خیرخواهی، اصالت را در هدف و باطن می داند نه در ظاهر اعمال. امروزه در قرن 21 بمعنی

دست و دل بازبودن و بخشیدن پول و متعلقات مادی به دیگران است (Eliade et al 1908,4: 177).

charity چریتی، یکی از واژه های عام و پرکاربرد در متون مقدس مسیحی است که معمولاً به عشق یا محبت و نیکوکاری ترجمه می شود و صرفاً محبتی است که جنبه خیر و مثبت داشته و در مورد خدا و انسان کاربرد دارد، و همواره در معنای خیر به کار می رود (Gilby, 396-396-400).

سه واژه (فیلیا، اروس و آگاهیه) از واژه های یونانی و صورتهای دیگر^۳ عشق هستند که در باره محبت و خیر و نیکوکاری کاربرد خاص خود را در تفکر مسیحی دارند:

Eros اروس، نوعی عشق است که براساس زیبایی صورت می گیرد. زیرا انسان فطرتاً متمایل به زیبایی است. افلاطون اعتقاد داشت که اروس چشم روح را برای دیدن زیبایی جهان ماورایی باز کرده و انسان مجذوب آن زیبایی می شود. و آن را زمینه ای برای رسیدن به کمال می داند (آثار دوره فلوطین ۱۳۸۹، ۳۶۳).

philia فیلیا "کارتولیندبرگ" استاد الهیات دانشگاه بستون می گوید این واژه بر مبنای میل و رسیدن به منافع خاصی نیست و بیشتر برای روابط دوستی و خویشاوندی می باشد که بر پایه خیرخواهی و نیکی رساندن به دیگران قرار دارد (Carter 2008, 2).

Agape آگاهیه، بمعنی عاشق شدن است که افراد مرفه خیرخواه بر اساس شام آخر عیسی جشنی ترتیب

می دادند و به فقیران غذا و خوراکی احسان می کردند. روحانیون کلیسا آن را به معنی مهمانی عشق اعلام کردند (Bernas 15:169).

Benevolence خیرخواهی، عملی محبت آمیز با تمایل به مهربانی یعنی خیرخواهی، داوطلب شدن برای

یاری رساندن به نیازمندان و خدمت رایگان برای کسانی که به کمک نیازمندند،

می باشد Vocabulary.com/benevolence. Accessed 13 Dec.2023

Goodness

به معنی کسی که از گناه دوری کرده و به فقیر کمک می کند، از کودکان بی سرپرست نگهداری کرده، به

عیادت بیمار می رود و حتی برای دشمن خود دعا می کند (BiBLE [FREE 2002-2003](#) [FREE 2002-2023](#)).

Beneficence بخششی سخاوتمندانه، یا کیفیت سخاوتمند بودن و نیکوکاری می باشد (Eliade 1907-1986,

381).

احسان و نیکوکاری در قرآن

احسان در آیات قرآن دو گونه بیان شده است: الف- گونه ای که محسن الیه دارد که انسان باید به ممنوع

خویش نیکی کند. خدا را پرستید و هیچ چیزی را شریک وی نگیرید و نسبت به پدر و مادر، خویشان، یتیمان،

فقیران، همسایه بیگانه، دوستان موافق، رهگذران، بردگان که زیر دست شمایند، در حق همه نیکی و مهربانی کنید

که خدا مردم متکبر را دوست ندارد (نساء: ۳۶). ب- گونه ای دیگر که خداوند به طور مطلق از انسان خواسته

تا اهل احسان باشد و هر کاری که انجام می دهد محسنانه باشد. آنان کسانی هستند بر طریق هدایت پروردگارشان

و آنان رستگارانند (لقمان، ۵).

حضرت علی (ع) در حکمت ۴۲۲ خود در مورد احسان می فرماید: کار نیک بجا آورید و چیزی از آن را

ناچیز بشمارید؛ زیرا کار نیک خُردش بزرگ و اندکش بسیار است و هیچ یک از شما نگوید که فلانی در انجام کار نیک از من شایسته تر است که بخدا سوگند چنین شود، زیرا خوب و بد را اهل است؛ هرگاه شما آنها را رها کنید، اهل آن بجای شما به آن می‌پردازند (نظری ۱۳۹۵، ۱۴۵).

نکته مهم در این میان آن است که بر اساس آموزه‌های قرآن، احسان تنها به فعل و انجام دادن کاری تعلق نمی‌گیرد؛ زیرا گاه ترک یک کار مشخص (گناه و یا خطا) احسان شمرده شده است. قرآن کریم ترک برخی از رفتارهای زشت و بد را به عنوان احسان معرفی کرده است؛ چنان‌که در سوره‌ای، ترک «أف گفتن» در هنگام خدمت‌رسانی به والدین پیر و کهنسال یکی از مصادیق بارز احسان دانسته شده است. (اسراء: ۲۳) و نمونه دیگر: اجتناب از فساد در زمین به ویژه پس از اصلاح آن (اعراف، آیه ۵۶)، اجتناب از گناهان کبیره (نجم، آیات ۳۱ و ۳۲) و فحشاء (همان) از جمله مصادیق احسان است. اصولاً برخی گفته‌اند تقوا به معنای پرهیزکاری، در اصل همان ترک فعل است، چنان‌که اولین و نخستین حکم الهی به آدم، اجتناب از تقرب به درخت ممنوع و خوردن از آن بوده است (بقره، آیات ۳۵؛ اعراف، آیه ۱۹).

مصادیق احسان

برخی از مصادیق احسان و نیکوکاری نه به فعل که به برخی از کیفیت‌های درونی و حالات کمالی نفسانی بر می‌گردد. به همین دلیل قرآن محسن را کسی معرفی کرده است که یک کیفیت نفسانی ستودنی دارد. برای نمونه ایمان که یک کیفیت نفسانی است نوعی نیکوکاری است. از نظر قرآن، ایمان (کهف، آیه ۳۰؛ مائده، آیات ۸۴ و ۸۵)، مودت و محبت نسبت به اهل بیت عصمت و طهارت (شوری، آیه ۲۳)، استغفار در سحرگاهان (ذاریات، آیات ۱۶ تا ۱۸)، امیدواری به قرار گرفتن در صف صالحان (مائده، آیات ۸۴ و ۸۵)، صبر و شکیبایی (یوسف، آیه ۹۰؛ نحل، آیات ۱۲۷ و ۱۲۸)، عفو و گذشت (آل‌عمران، آیه ۱۳۲؛ مائده، آیه ۱۳)، خیرخواهی برای خدا و

رسول الله (توبه، آیه ۹۱)، تواضع قلبی (مائده، آیات ۸۲ و ۸۵)، دعا و تضرع (مائده، آیات ۸۳ و ۸۵)، فرو بردن خشم (آل عمران، آیه ۴۳)، حالت علم یقین به آخرت (لقمان، آیات ۳ و ۴) و مانند آنها جزء مصادیق متنوع احسان است که اگر این حالات، ملکات نفس شود، شخص را در مقام محسنین قرار می دهد و از آثار آن بهره مند می سازد.

برخی مصادیق دیگر احسان:

انفاق و مساعدت مالی: از مصادیق متنوع احسان می توان به انفاق در حال توانایی و تنگدستی آشکار و پنهان، شب و روز اشاره کرد. (آل عمران، آیه ۱۳۴) **پرداخت زکات:** زکات به مثابه یک تعهد مالی دینی در قرآن کریم از مصادیق نیکوکاری شمرده شده است: (لقمان، آیات ۳ و ۴). **پرداخت کالا و هدایای مناسب با شئون زن مطلقه:** قرآن تعلیم می دهد که هدیه دادن درخور شان به زن مطلقه از مصادیق احسان و نیکوکاری است: (بقره، آیه ۲۳۶). **تامین کردن محرومان و قرار دادن بخشی از اموال برای آنان:** این معنا از احسان تقریباً فراگیرترین معنای احسان است (ذاریات، آیات ۱۶ و ۱۹). **جهاد در راه خدا و تحمل سختی های آن:** جهاد به معنای دفاع از کیان جامعه اسلامی نیز یکی از مصادیق احسان شمرده شده است: (توبه، آیه ۱۲۰) **رعایت حال کهنسالان و پیران:** پیران در نگاه قرآن کریم از اهمیت ویژه ای برخوردارند. به همین دلیل رسیدگی به آنها و رعایت احوالشان از مصادیق احسان دانسته شده است (یوسف، ۷۸). **ایجاد صلح و سازش و آشتی در مسائل خانوادگی:** خانواده از اهمیت بسیاری برخوردار است. به همین دلیل تلاش برای ایجاد صلح و نیز استواری آن یکی از مصادیق احسان شمرده شده است (نساء، آیه ۱۲۸). **کمک به در راه ماندگان:** (بدانید هرگونه غنیمتی بدست آورید، خمس آن برای خدا و برای پیامبر و برای خویشاوندان او و یتیمان و مستمندان و در راه ماندگان در سفر از آنهاست) (انفال: ۴۱).

احسان به خویشاوندان: یکی دیگر از ابعاد احسان رسیدگی به احوال خویشاوندان و نزدیکان است.

(پس حق خویشاوندان و مستمندان و در راه ماندگان را ادا کن. این برای آنها که رضای خدا را می طلبند بهتر

است) (روم: ۳۸). **نیکی به پدر و مادر:** در همه ادیان الهی احسان و نیکی و محبت به والدین خصوصاً مادر که

زحمات فراوانی متحمل شده، سفارش زیادی به انجام آن شده است (اسرا: ۲۳-۲۴).

ابعاد احسان

احسان در تمام ابعاد فردی و معنوی و اجتماعی بشر برنامه دارد. در بعد اخلاقی، توصیه های اخلاق نیکو او

را از پلیدی ظلم، کینه، حسد و هر زشتی دیگر پاک می کند (جوادی آملی ۱۴۰۰، ۱۱۱).

۱- بعد فردی احسان

احسان و مبارزه با نفس

تقوا و پرهیزگاری واژه کلیدی و یکی از ابعاد فردی و شرط قبولی احسان می باشد (کسانی که ایمان آوردند

و کارهای شایسته انجام دادند و نماز بپا داشتند و زکات را پرداختند اجرشان نزد پروردگار محفوظ است؛ نه

ترسی بر آنهاست و نه اندوهگین می شوند) (بقره: ۲۷۷).

۲- بعد اجتماعی احسان

احسان و اصلاح روابط

اصلاح بین دو نفر یا بیشتر در خانواده و یا جامعه، خود نوعی از صدقه و احسان است

احسان و وساطت در امرخیر: رسول خدا (ص) فرمودند: بهترین مردم کسی است که به مردم سود برساند، آنان را به هم نزدیک کند و در امرخیر آنها را یاری کند (نوری ۱۳۶۸، ۱۲: ۳۹۰).

همدلی اجتماعی: (همگی به ریسمان خدا چنگ بزنید و پراکنده نشوید و نعمت بزرگ خدا را بر خود یاد آورید) (آل عمران: ۱۰۳).

زمینه‌های احسان در قرآن

برخی از تعالیم قرآن درباره احسان به زمینه‌های تحقق آن ناظر است. این روش از آن نظر اهمیت دارد که صرف توصیه به احسان در تحقق آن کافی نیست. **پاداش‌های تضمینی:** قرآن تلاش دارد تا با وضع پاداش‌هایی زمینه تن دادن به احسان را در نزد ایمانداران تقویت کند (یونس: ۲۶). رسول خدا (ص) فرمودند: بهترین خصلت دنیا و آخرت نیکی و احسان به کسی است که به شما بدی کرده است و بخشیدن به کسی که از شما دریغ داشته است. امام صادق (ع) فرمودند: تعجیل در انجام کار نیک و کم شمردن آن و مخفی نگه داشتن آن (جوادی آملی ۱۴۰۰، ۵۲۹-۵۳۱). **نیکوکاری عملی خداگونه است:** قرآن کریم تعلیم می‌دهد که تمام خیر و نیکویی از جانب خداست. به این علت نیکی و نیکي کردن زیباست و نیز نوعی خداگونگی به شمار می‌آید (زمر: ۱۰). **آرامش بخشی احسان:** بازگشت هر احسان و کار خیر بخود شخص می‌باشد (آگاه باشید با یاد خدا قلبها آرامش می‌گیرند (اسرا: ۷)).

احسان و تزکیه

احسان سبب تزکیه نفس می‌شود. قرآن کریم می‌فرماید: از اموال مؤمنان صدقات را دریافت دار که بدان

صدقات نفوس آنها را پاک و پاکیزه می‌سازی و رشد و برکت می‌دهی... (توبه: ۱۰۳).

احسان و تقوا

قرآن کریم می‌فرماید: یعنی (همانا حسنات سیئات را از بین می‌برد، این تذکری است برای کسانی که اهل تذکرند. شکیبایی کن، خداوند پاداش نیکوکاران را می‌دهد) (هود: ۱۱۴-۱۱۵). احسان به مثابه اطاعت: خضوع شخص مومن و اطاعت الهی بعد اخلاقی دیگر احسان می‌باشد. قرآن در سوره (حج: ۵۴) می‌فرماید: (آنانکه به آنها علم داده شده باید بدانند که قرآن حق و از جانب خدای توسست و به آن ایمان بیاورند و دلهایشان در برابر آن خاضع گردد).

احسان فضیلتی ارتباطی

در ارتباط با خدا

شماری دیگر از آیات، با نیکوکار خواندن فاعلان برخی امور، الگوهای نیک روانی، رفتاری، گفتاری و زمان راز و نیاز با خدا را ارائه می‌کند: خواب اندک شبانه، استغفار در سحرگاهان و اختصاص حقی برای سائل و محروم در سوره اعراف آیه ۵۶ اعراف خواندن خدا همراه با تضرع و صدای آهسته و نیز با حالت روانی و متعادل خوف و رجاء فرمان، و پاره‌ای دیگر از آیات احسان و توبه را با هم پیوند زده‌اند. طبیعی است که گناه بر رابطه‌ی انسان و خدا اثر می‌گذارد در سوره اعراف: ۳۱، فرموده است که خداوند مسرفین را دوست ندارد و یا در سوره حدید: ۲۳ فرموده است که خداوند خودشیفته‌های فخر فروش را دوست ندارد، با این حال، راه دوستی با خدا همواره باز است. احسان در این زمینه راه‌گشا است. در سوره صافات/۳۷، ۱۰۳-۱۰۵ تسلیم محض و بی‌چون و چرای خدا بودن ابراهیم برای ذبح اسماعیل، مصداق احسان خوانده شده است.

در ارتباط با انسان‌ها

شماری دیگر از جلوه‌های احسان با رویکرد غالب عاطفی، برای تلطیف روابط اجتماعی و تنش‌زدایی از آن مورد توجه و تأکید قرار گرفته‌اند. در آیات ۱۳۳-۱۳۴ آل عمران/۳، پرهیزکاران با عنوان کسانی که هنگام توان‌گری و تنگ‌دستی انفاق کرده و هنگام عصبانیت از دست دیگران، با فرو خوردن خشم خویش از خطای مردم در می‌گذرند، تعریف شده‌اند.

آداب احسان

منت نگذاشتن: اصل در این است که منت واذیت و آزاری در انفاق احسان کننده نباشد. با ادب و احترام و رفتار متواضعانه همراه باشد. در سوره بقره: ۲۶۴ می‌فرماید: ای کسانی که ایمان آورده‌اید صدقات خود را با منت و آزار باطل و تباه مسازید. **همیشگی بودن:** یکی از آداب احسان آن است که پیوسته باشد. به این معنا که در هر کار و در هر شرایطی، سختی و خوشی همواره در مقابل نعمتهایی که انسان برخوردار است احسان کند. (آل عمران: ۱۳۴). **پاکیزه و پسندیده بودن:** ای کسانی که ایمان آورده‌اید از اموال پاکیزه ای که بدست آورده‌اید و از آنچه از زمین برای شما خارج ساخته ایم انفاق کنید و برای انفاق به سراغ بی ارزش آن نروید (بقره: ۲۶۷). **مخفی بودن:** اگر انفاقها را آشکار کنید، خوب است، و اگر آنها را مخفی ساخته و به نیازمندان بدهید، برای شما بهتر است (بقره: ۲۷۱). **خالص بودن:** احسان برای رضای خدا و با اخلاص قلبی باشد (بقره: ۲۶۱).

آثار دنیوی احسان در قرآن

افزایش طول عمر: قرآن در این باره می‌فرماید: (اگر شما خدا را بپرستید و پرهیزکاری کنید، خدا می‌آمزد گناهان

شما را و اجل شما را به تاخیر می‌اندازد اگر می‌دانستید (نوح: ۴). **تداوم نعمت:** قرآن در سوره بقره: ۲۷۴ اشاره می‌فرماید به پاداش احسان کننده که چگونه نعمتهایش افزایش پیدا می‌کند. **پیشگیری از مرگ بد:** خداوند به مومنان در قرآن (نحل: ۳۲) وعده داده است (همان کسانی که فرشتگان مرگ جانشان را می‌گیرند، در حالی که پاک و پاکیزه هستند، به آنها می‌گویند: سلام بر شما؛ به پاداش آنچه انجام می‌دادید وارد بهشت شوید).

آثار اخروی احسان در قرآن

جاودانگی: خداوند در قرآن می‌فرماید: نیکوکاران تا آسمان و زمین برپاست در بهشت جاودانه خواهند ماند (هود: ۱۰۸). **پاداش الهی:** قرآن در اهمیت احسان و نیکوکاری می‌فرماید: (خدا از مردمان با ایمان جانها و مالهاشان را خرید که (در عوض) بهشت از آنها باشد (هود: ۱۰۸). **مصونیت از سرزنش و عقاب:** آگاه باشید که دوستان خدا نه بیمی دارند و نه اندوهگین می‌شوند. آنان که ایمان آورده و پرهیزکار بوده‌اند. آنها را بشارت است در زندگی دنیا و در آخرت ... (یونس: ۶۲-۶۴). **پذیرفته شدن عمل:** (برای هر ملتی طریقه‌ای (یا قبله‌ای) است که بآن توجه کند پس بانجام خیرات و عبادت بشتابید که هر کجا باشید همه شما را خداوند به عرصه محشر خواهد آورد (بقره: ۱۴۸).

احسان در عهد جدید (اصول، آداب، و آثار)

تعلیمات حضرت مسیح بر سه عامل عمده متکی است: ۱- محبت ۲- ایمان ۳- امید، آشتی با دشمن، سازش با رقیب، مهربانی با عدو، بخشش و خود داری در برابری داشته و آنچه که بخود نمی‌پسندی به دیگران روا مدار، و همچنین می‌فرمود: انسان خلق نشده تا به او خدمت شود، بلکه آمده تا خدمت به خلق کند. عشق و محبت اساس دین اوست (رنجبر ۱۳۹۱، ۵۷).

سنت مسیحی مبتنی بر کتاب مقدس، احسان را به عنوان یک الزام اخلاقی ارائه می‌دهد که عمیقاً ریشه در این باور دارد که فقرا «محراب های زنده» هستند که در آن می‌توان با خدا برخورد کرد. این دیدگاه یک رویکرد جامع به خیریه را تشویق می‌کند و از راه حل های سیستماتیک برای فقر به جای کمک های مالی صرفاً دفاع می‌کند.

(Murray Mizrachi, Hershey Freidman, 2021)

کاربرد احسان در عهد جدید

آگوستین الهیات دان متقدم مسیحی می‌گوید: «احسان فضیلتی است که وقتی محبت های ما کاملاً مرتب شود، ما را به خدا پیوند می‌دهد، زیرا به وسیله آن او را دوست داریم» (William H. Byrnes, 2013, p. 95).

مسیحیان خود را پیروان دین محبت معرفی می‌کنند و آن را معیار ارزیابی هر قانون و تصمیمی می‌دانند. آنها در مواجهه با این پرسش که فلان تصمیم درست است یا نه، پاسخ می‌دهند که تا چه میزان بر قانون محبت استوار است. (ترو رشانون در منسکی و دیگران، ۱۳۷۸، ص. ۳۲۹) عیسی مسیح به مسیحیان می‌گوید که «حکمی تازه به شما می‌دهم، به یکدیگر محبت کنید؛ آن سان که من به شما محبت نمودم، شما نیز به یکدیگر محبت کنید. به همین محبت همه خواهند فهمید که شاگرد من هستید» (یوحنا ۳۴: ۱۳). پولس نیز بر این حقیقت تأکید دارد که تمام شریعت الهی در همین یک کلمه خلاصه می‌شود: محبت به دیگران. او می‌گوید: هر حکم دیگری که هست همه در این کلام شامل است که به همسایه خود چون خود محبت نما، پس محبت تکمیل شریعت است. (رساله به رومیان ۱۳: ۹-۱۰). این گونه است که محبت سنگ بنای تمام فضایل مسیحی موجود در کتاب مقدس است. هرکس از تو سوال کند، به او ببخش و از کسی که قرض از تو خواهد روی خود را برمگردان و برای لعن کنندگان خود برکت بطلبید و به آنانی که از شما نفرت کنند، احسان کنید و به هر که به شما فحش دهد و جفا رساند دعای خیر کنید (متی: ۵: ۴۴-۴۲).

در اندیشه‌ی مسیحی، احسان، عالی‌ترین شکل عشق‌ورزی و محبت است، که نشان دهنده عشق متقابل بین خدا و انسان است که در عشق به هم‌نوعان آشکار می‌شود. هولنباخ فیلسوف و الهیات دان مسیحی در کتاب خود می‌گوید: این الهیات مسیحی است که باعث همبستگی و احسان در اجتماع می‌شود. زیرا میزان همبستگی در روابط نزدیک شخصی بین دوستان وجود دارد که رفاه یکدیگر را به مثابه رفاه خود می‌بینند. (Hollenbach, 2002, p 190).

مصادیق احسان

بر اساس تعالیم کتاب مقدس، احسان عشق خالصی است که نجات دهنده ما عیسی مسیح به انسان‌ها دارد. ما زمانی عشق خالص داریم که از صمیم قلب نسبت به همه برادران و خواهران خود ابراز نگرانی و دلسوزی کنیم (Andrew Schein, 2003, p. 792).

رهانیدن از مرگ (اعمال رسولان ۹: ۳۶ - ۴۱)؛ شفای بیماران (متی ۸: ۱۴)؛ احترام به پدر و مادر (متی ۱۹: ۱۹)؛ دستگیری از یتیمان و بیوه‌زنان (یعقوب ۱: ۲۷)؛ کمک به فقیران و ناتوانان (مرقس ۷: ۱۴)؛ احترام به همسایه (متی ۵: ۴۳)؛ (متی ۲۲: ۳۹)، (مرقس ۱۲: ۳۱) و (متی ۱۹: ۱۹).

اهمیت احسان در عهد جدید

کتاب مقدس مسئولیت مراقبت از فقرا، بیوه‌ها، یتیمان و غریبه‌ها را به مسیحیان یادآوری می‌کند و از طریق اعمال خیریه، نه تنها کمک ملموس می‌کنند، بلکه قلب شفقت، درک، و همدلی را نسبت به دیگران پرورش می‌دهند (Choi, 2022, p27). عیسی مسیح می‌گوید: آن سان که من بشما محبت نمودم، شما نیز به یکدیگر محبت کنید، با این محبت همه خواهند فهمید که شاگرد من هستید (انجیل یوحنا: ۱۳: ۳۴).

ابعاد احسان در عهد جدید

بعد اجتماعی احسان

به دلیل اهمیت بعد اجتماعی احسان است که روحانیون مسئول موضوعات اجتماعی کلیساها بر احسان تأکید و تمرکز فراوانی دارند. به خویشاوندان خود احسان کنید؛ به همسایه خویشاوند خود نیکی کنید؛ به همنشین خود نیکی کنید؛ وقتی کسی به کمک غیر مالی و مالی شما نیاز دارد در حد توانتان به او کمک کنید؛ هر یک از شما برکات گوناگون خدادادی مانند استعدادها و عطایای خود را برای خدمت دیگران بکار برید؛ و به این طریق قانون مسیح را بجا خواهید آورد (محسنیان راد، ۱۳۹۳، ۵۸۵-۵۸۶).

بعد فردی احسان

احسان و تزکیه: فراتراز کمک مادی به نیازمندان، راهی هستند برای تزکیه و نزدیکی به خدا، احسان و کمک کردن به نیازمندان نوعی عبادت و فرصتی برای قرب به خداست (Gary A. Anderson, 2013, p. 127).
ایمان: در مسیحیت ایمان فضیلت بنیادین است. انسان‌ها با ایمان رستگار می‌شوند و ایمان خاستگاه همه‌ی فضیلت‌های اخلاقی‌ست. احسان نیز بر این اصل مبتنی است. **وجدان:** هنری تیسن در کتاب الهیات مسیحی خود توجه خاصی به وجدان دارد، (Henry Thiessen) او می‌گوید: برای انجام هر عمل نیک باید فرد ابتدا خود سازی درونی انجام بدهد تا به ندای وجدان خود پاسخ دهد که این با شهود نفس به دست می‌آید (تیسن، بی تا).

بعد اخروی احسان

کسی که فقط عشق به خدا و خدمت به او را دارد، پس نه از مرگ و عقاب و روزداوری می‌ترسد، نه از جهنم

زیرا عشق کامل موجب وصول یقینی به خدا می‌شود (ا.کمپیس ۱۳۹۵، ۷۷-۷۸).

ملکوت آسمانها مانند توری است که به دریا افکنده شود، ماهی‌گیران به ساحل می‌کشند، و آنچه را نیکو است در سبدها گرد می‌آورند و آنچه را هیچ نمی‌ارزد دور می‌ریزند، در پایان جهان چنین خواهد شد و فرشتگان بدکاران را از میان دادگران جدا خواهند ساخت تا آنان را به کوره گدازان درافکنند (متی ۱۳: ۴۷-۵۰). (کتاب

~~مقدس ۱۸۴، ۱۳۸۷، حزقیال: ۴۷: ۱۰-حقوق: ۱: ۱۴ ب-مرامیر: ۱: ۵-دانیال: ۳: ۶)~~

احسان و دیگر مضامین اخلاقی عهد جدید

تقلید از خدا^۱

در میان اصول اخلاقی، منحصر به فردترین حکم اخلاقی این کتاب «تقلید کردن از خدا» است. حکمی که در آیات پرشماری از کتاب مقدس به آن اشاره شده است. تمام دستورات اخلاقی موجود در سنت مسیحی و از جمله احسان و نیکوکاری، به دلیل این که نوعی تقلید از خدا هستند، مورد تأکید هستند. در این آیات و نمونه‌هایی از این دست، دو دستور روشن وجود دارد: تقدس (به دلیل آن که خدا مقدس است) و تقلید از خدا.

اقتدا به عیسی^۲

در حقیقت اصل کلی اخلاق تقلید از مسیح است. احسان نیز به مثابه یک اصل اخلاقی، بر اساس تقلید از مسیح مورد تأکید قرار گرفته است. «من و پدر یک هستیم» (یوحنا ۱۰: ۳۰). هسته‌ی مرکزی اخلاق در اناجیل بر دو پایه استوار است:

^۱ - Imitation Dei

^۲ - Imitation of Christ

۱. خود انکاری (جنبه‌ی سلبی اخلاق) ۲. اطاعت از عیسی (جنبه‌ی ایجابی اخلاق).

به این بیان که در اخلاق اناجیل کسی که می‌خواهد اخلاقی زیست کند، در گام اول باید خود را که نمادی است از غیر خدا، انکار نماید، و در گام بعدی عیسی را تقلید کنند و تا پای جان او را همراهی کند.

۲- خداگونگی

آموزه‌ی خداگونگی، به معنای رسیدن انسان به مقام «چون‌خدائی» و «شبهات الهی» است. نتیجه‌ی این وصال، دریافت موقعیت «تشبه به خدا» و «اتحاد با خدا» است (Ellen, 1986, 236). در مسیحیت با مفهومی که آیات پرشماری از کتاب مقدس به آن اشاره دارند؛ از جمله: « زیرا که برای من زیستن مسیح است». (فلیپیان ۱: ۲۱). در اسلام نیز مفاهیمی چون «خلیفه‌الله» یا «فنا فی الله» به این معنا اشاره دارند.

اصول کلیدی خیرخواهی

خیریه به عنوان یک شیوه زندگی : آکوئیناس الهیات دان مسیحی می‌گوید: چون خدای واحدی مسیحیان و غیر مسیحیان را آفریده و انسان‌ها همه مبدأ و منشأ یکسانی دارند، پس می‌توانند در فهم بعضی از حقایق با هم توافق کنند و این می‌تواند مبدأ مشترکی برای نیکوکاری و زندگی خوب باشد (Aquinas, I, II, q. 94).

• **مسئولیتی جهانی:** از نظر مسیحیت اصل خیرخواهی و نیکوکاری فراتر از جوامع محلی و هم‌کیشان

گسترش می‌یابد و این مصداق نیکوکاری است (Moore & Anderson, 2004).

• **عشق به عنوان بنیاد نیکوکاری:** اولین و احتمالاً مهم‌ترین اصل احسان در مسیحیت عشق است. عهد

جدید عشق را به عنوان هسته اصلی اقدامات نیکوکارانه معرفی و تأکید می‌کند، (Moore & Anderson, 2004).

(2004).

- **حمایت اجتماعی:** عهد جدید از مسیحیان به مثابه یک گروه ایمانی یاد می‌کند. که باید به یکدیگر کمک کنند و در رفع مشکلات هم بکوشند. این امر منعکس کننده رویکرد مشترک به نیکوکاری است. (Moore & Anderson, 2004, 14).
- **مسئولیت اخلاقی:** عهد جدید همچنین به ابعاد اخلاقی احسان می‌پردازد و احسان را نوعی تعهد اخلاقی نیز معرفی می‌کند (Wishloff, 2016, 114).
- **پرهیز از ریاکاری:** عیسی از کسانی که برای کسب شهرت و خوش‌نامی و هر انگیزه‌ی نادرست دیگری، اعمال خیریه را انجام می‌دهند انتقاد می‌کند و تأکید می‌کند که خیریه واقعی باید با صداقت انجام شود. (Moore & Anderson, 2004, 5).

نتیجه‌گیری

کلمه احسان در قرآن کریم در کاربردهای مختلفی به کار رفته است. در بیشتر موارد احسان به معنای مطلق کار خوب است، بااین حال، در برخی از موارد احسان به معنای نیکوکاری و کمک به نیازمندان است. در بعد فردی احسان معمولاً با تهذیب نفس و مبارزه با رذایل اخلاقی، و افزایش تراکم اخلاقی گره خورده است. در بعد اجتماعی نیز احسان موضوعی برای اصلاح روابط اجتماعی و وساطت در امر خیر، همدلی اجتماعی، امر به معروف و نهی از منکر، و خیر عمومی گره خورده است. این دامنه‌ی معنایی وسیع به درستی نشان می‌دهد که این فضیلت اخلاقی در قرآن کریم از چه جایگاه بزرگی برخوردار است.

در مسیحیت پیوند وثیقی بین احسان و عشق الهی برقرار می‌باشد و دارای ابعاد فردی، اجتماعی، دنیوی، و اخروی است. عهد جدید نیز احسان را با مفاهیمی چون تقلید از خدا، خداگونگی، اقتدا به مسیح، محبت، وجدان،

اطاعت، تزکیه، و ایمان پیوند داده است. این دامنه‌ی معنایی تا اندازه زیادی شبیه چیزی است که در قرآن کریم آمده است. عهد جدید از اموری چون عشق، وجدان اخلاقی، مسئولیت‌پذیری، و هموارگی به عنوان اصول احسان یاد کرده است.

مقایسه

در مقام مقایسه می‌توان گفت:

وجوه اشتراک: قرآن کریم و عهد جدید در تبیین احسان و دامنه‌ی آن تا اندازه زیادی با هم مشابهت دارند. برخی از این امور را می‌توان این‌گونه برشمرد:

- قرآن و کتاب مقدس، احسان را یک فضیلت اخلاقی یاد می‌کنند. هر دو کتاب بر انجام آن تأکید دارند و بیان می‌کنند که این کار سبب جلب محبت الهی است.
- هر دو کتاب نیکوکاری را وظیفه‌ی اخلاقی ایمانداران در قبال همه انسان‌ها معرفی می‌کنند.
- هر دو کتاب احسان را به هوش اخلاقی ایمانداران متکی کرده‌اند. یعنی احسان فقط در این مصادیق منحصر نشده است، بلکه ایمانداران با تکیه به هوش اخلاقی خود باید موارد نوشونده‌ی احسان را بیابند و بر اساس آنها رفتار کنند.
- هر دو کتاب احسان را با مجموعه‌ای از فضیلت‌های مشابه مانند تزکیه و تقوی پیوند داده‌اند. و براحسان و نیکوکاری تأکید دارند، اما رویکردها و تعاریف آنها متفاوت است..
- هر دو کتاب احسان را نوعی اطاعت از خدا می‌دانند. این دو کتاب الزام احسان را بر امر الهی مبتنی کرده‌اند. با این حال، رویکرد در این زمینه تفاوتی وجود دارد که به آن اشاره خواهد شد.

وجوه اختلاف:

مهمترین وجوه اختلاف قرآن و مسیحیت در تقریر احسان تنوع در باورها و آموزه های دینی است که می توان به این صورت برشمرد: مسیحیت گرایشهای فضیلت گرایانه دارد و احسان را نوعی تقلید از خدا (عیسی مسیح) معرفی می کند و دارای اصول اخلاقی خاصی است که براساس آن ایمانداران باید احسان کنند، چون عیسی مسیح تاکید بر احسان و خدمت به دیگران دارد. آنها همچنین تاکید بر نتایج اعمال و تاثیرات مثبت احسان در جامعه دارند و همدلی و بخشش از فضایل کلیدی در مسیحیت مورد تاکید می باشد، بویژه در رساله های پولس این گرایش ها به احسان وجود دارد که بازتابی از عشق الهی می باشد.

قرآن گرایشهای وظیفه گرایانه دارد که بیشتر بر اساس رضایت و نزدیک شدن به خداوند و پاداش اخروی آن سنجیده می شود. احسان و نیکوکاری باید با ایمان و نیت خالص و اجرای اهداف و دستور و رضای الهی انجام شود و مسلمانان موظف به پرداخت خمس و زکات می باشند و تشویق می شوند تا به فضایل اخلاقی و شخصیت نیکو و حفظ حقوق دیگران دست یابند.

فهرست منابع

- قرآن
- نهج البلاغه
- کتاب مقدس

۱. اکمپیس، توماس. (۱۳۹۵). *اقتل به مسیح*، مترجم: سعید عدالت نژاد، تهران: فرهنگ جاوید.
۲. ابن خلدون، عبدالرحمن، (۱۳۸۸). *مقدمه ابن خلدون*، مترجم: محمد پروین گنابادی، تهران: علمی فرهنگی.
۳. ابن منظور، ابوالفضل جمال الدین محمد بن مکرم. (۲۰۰۴)، *لسان العرب*، بیروت: ناشر دار صادر.
۴. ازهری، منصور بن احمد. (۱۴۲۲). *تهذیب اللغة*، بیروت: ناشر دارالمعرفه.
۵. اسدی، علی، ۱۳۸۸، *احسان در قرآن، دایرةالمعارف قرآن*: <https://quran.isca.ac.ir>
۶. بهبودی، محمد باقر. (۱۳۹۴). *معانی قرآن*، تهران: نشر علم.
۷. _____ (۱۳۶۶). *تدبری در قرآن*، تهران: سنا.
۸. پت فیشر، ماری، (۱۳۸۹). *دائرة المعارف ادیان زنده جهان*، ترجمه مرضیه سلیمانی، تهران: نشر علم.
۹. توحیدی، محمد ضیاء. (۱۳۹۳). *در آمدی بر کتاب مقدس و الهیات مسیحی*، تهران: کانون اندیشه جوان.
۱۰. تهرانی، مجتبی. (۱۳۹۷). *اخلاق الهی*، تهران: پژوهشکده فرهنگ و اندیشه اسلامی.
۱۱. _____ (۱۳۹۷). *انفاق، اخلاق ربانی*، تهران: موسسه پژوهشی فرهنگی مصابیح الهدی.
۱۲. تیسن، هنری. (بی تا). *الهیات مسیحی*، ترجمه ط میکائیلان، (بی جا)، حیات ابدی.
۱۳. جوادی آملی، عبدالله. (۱۴۰۰). *مفاتیح الحیاه*، قم: اسرا.
۱۴. جوهری، اسماعیل بن حماد. (۱۴۰۷-۱۹۸۷). *الصّحاح، تاج اللغة و صحاح العربیه*، احمد عبدالغفور عطّار، بیروت: دارالعلم المالین.
۱۵. خدا دوست، زهرا، (۱۳۹۷)، *مقایسه محبت در قرآن و عهد جدید*، تهران: نشر هاجر.
۱۶. رنجبر، محمد رضا. (۱۳۹۱). *مقدمه ای بر خدمات اجتماعی در مذاهب*، تهران: آوای نور.

۱۷. روحانی، محمود. (۱۳۶۸). *المعجم الاحسائی الفاظ القرآن الکریم*، مشهد: آستان قدس رضوی.
۱۸. سربخشی، محمد، ۱۴۰۱، وظیفه گرایی یا غایت گرایی و وجه مراعات ارزش های اخلاقی توسط خداوند متعال، دین پژوهی و کارآمدی، شماره سه.
۱۹. شریف رضی، محمد بن حسین، (۱۳۷۹)، *نهج البلاغه*، مترجم: محمد دشتی، تهران: پیام آزادی.
۲۰. شیرازی، سپیده و دیگران. (۱۳۹۴). *سلونی*، تهران: دلیل ما.
۲۱. صادق نیا، مهرباب، (۱۳۹۳)، *قرآن و کتاب مقدس: مقایسه ساختار و محتوی*، قم: هاجر.
۲۲. _____، ۱۳۷۸، *شیعه در اسلام*، قم: جامعه مدرسین.
۲۳. فرحزاد، حبیب الله. *احسان راهی بسوی خوشبختی*، قم: عطش.
۲۴. فضل الرحمان ملک. (۱۳۹۷). *اسلام و مدرنیته*، مترجم: زهرا ایران بان، تهران: کرگدن.
۲۵. _____ (۱۳۹۸)، *مضامین اصلی قرآن*، مترجم: فاطمه علاقه بندی، تهران: نشر کرگدن.
۲۶. کاشانی، محمد. (۱۳۹۸). *نجات شناسی در اسلام و مسیحیت*، قم: خاتم النبیین.
۲۷. کمیجانی، داوود. (۱۳۹۵)، *مقایسه تطبیقی قرآن با عهدین*، قم: دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم.
۲۸. لسانی فشارکی، محمدعلی؛ مرادی زنجانی، حسین. (۱۳۹۹)، *روش تحقیق موضوعی در قرآن کریم*، قم: موسسه بوستان کتاب.
۲۹. ماسون، دنیز. (۱۳۸۵). *قرآن و کتاب مقدس، درون مایه های مشترک*، مترجم: فاطمه سادات تهامی، تهران: سهروردی.
۳۰. محسنیان راد، مهدی. (۱۳۹۳). *منجارها در سه کتاب مقدس*، قم: دانشگاه ادیان و مذاهب.
۳۱. مصباح یزدی، محمد تقی، (۱۳۹۲)، *نقد و بررسی مکاتب اخلاقی*، تحقیق و تنظیم: احمد حسین شریفی، تهران: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
۳۲. مفتاح، احمد رضا، سلیمانی، حسین، قنبری، حسن، (۱۳۹۳)، *تعالیم کلیسای کاتولیک*، انتشارات، دانشگاه ادیان و مذاهب، قم، چاپ اول.
۳۳. میشل، توماس (۱۳۷۸)، *کلام مسیحی*، مترجم: حسین توفیقی، قم: مرکز مطالعات ادیان و مذاهب.
۳۴. نظری، محمد، امن نژاد، حمید، اسد زاده، عطاءالله، علیقلی، محمد مهدی. (۱۳۹۵). *تدوین متون آموزش مفاهیم نهج البلاغه*، قم: دارالعلم.

۳۵. نوری، میرزا حسین. (۱۳۶۸). *مستدرک الوسائل*، قم: موسسه آل البيت.
۳۶. ورنر منسکی، پگی مورگان، النورنسیبت، کلايولاتون، ترورشانون، معشوق ابن علی، ۱۳۷۸، *اخلاق در شش دین جهان*، مترجم: وقار محمد حسین، ناشر: اطلاعات، چاپ سوم.

37. Aquinas, Thomas. 1920. *The Summa Theologiae of St. Thomas Aquinas (revised ed.)*, translated by Fathers of the English Dominican Province. – via New Advent.— Summa Theologica, (Complete American edition) at Project Gutenberg.
38. Bernas, Casimir, ocso, *The new Catholic Encyclopedia*, 2nd Edition.
39. BiBLE FREF, (2002-2023), *Got Questions Ministries: January 4, 2022*
40. Carter, Lindberg, (2008), *love, abrif history through western Christianity*, Willy-BlackWell.
41. Eliade et al, (1908), *The Encyclopaedia of Religion*, Vol 4.
42. Eliade, Mircea, (1907-1986), *The Encyclopedia of religion*
43. GARY A. ANDERSON, 2013, *Charity: The Place of the Poor in the Biblical Tradition*, Published by: Yale University Press.
44. Gilby, T, *Charity in The New Catholic Encyclopedia*.
45. Hastings, (1908), *The Encyclopaedia of Religion and Ethics*, Vol 8.
46. Hollen Bach, David, (2002), *The Commn Good and Christian Ethics*, Cambridge university press, New Rork, First published in printed formar.
47. Hollenbach, s.J. , David, 2002, *Common Good and Christian Ethics*, Cambridge university.
48. Murray Mizrachi, Hershey Freidman, 2021, *Raising the Needy from the Dust”: The Judeo-Christian Imperative*, <https://doi.org/10.69492/jbib.v24i1.592>.
49. Smith, Margarent, 1997, *The way of the Mystics (The erly Christian Mystic and The rise of the Sufism)*, London.
50. William H. Byrnes, 2013, *The Development of Charity: Jurisprudential Lessons from History*, in Social Science Research Network .

